

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΔΕΜΑΘΑΣ: ΜΙΑ ΑΤΕΛΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο ΜΑΡΕ ΓΡΑΦΕΙ ΚΑΠΟΥ ότι «η βιογραφία ενός ανθρώπου δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις βιογραφίες των ανθρώπων που προηγήθηκαν και των ανθρώπων που υπήρξαν σύγχρονοί του. Στην πραγματικότητα προσδιορίζεται από αυτές».

Όπως τυχαίως βρήκα το απόσπασμα αυτό σ' ένα βιβλίο του David McLellan, σαν επίγραμμα μιας σειράς προσωπικών καταθέσεων των αναμνήσεων φίλων, συντρόφων και συγγενών του Καρόλου Μαρξ λίγες μέρες μετά τη μέρα που ο αγαπημένος φίλος και συνάδελφος Θανάσης Καλαφάτης με πληροφόρησε ότι, λόγω σοβαρών προβλημάτων υγείας, αδυνατούσε να ολοκληρώσει τη βιογραφία του Ζαχαρία Δεμαθά για τον παρόντα αφιερωματικό τόμο.

Οι βιογραφίες καθενός από εμάς εμπλέκονται με τις βιογραφίες όλων των ανθρώπων που συναντήσαμε —ακόμη και εκείνων που αγνοούν την ύπαρξή μας—, οι ζωές μας δεν κινούνται στο κοινωνικό κενό, διασταυρώνονται, εμπλέκονται αναπόσπαστα με τις ζωές των άλλων, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο σφικτά, ίσως γι' αυτό ο θάνατος, ο αναπόφευκτος χωρισμός, να είναι τόσο οδυνηρός για τους επιζώντες. Ίσως γι' αυτό είμαστε αναγκασμένοι να ανοίγουμε την κουβέντα, να ανοίγουμε τη σκέψη μας, σε ανθρώπους που δεν είναι πια μαζί μας. Κομμάτι της ζωής μας η ζωή τους και η σκέψη τους, και πώς να το αποχωριστούμε χωρίς να αισθανθούμε ανάπηροι;

Αυτό που ισχύει για όλους, για τον Ζαχαρία ήταν κάτι που ίσχυε στον υπερθετικό βαθμό. Γιατί ο Ζαχαρίας, ο σύζυγος, ο αδελφός, ο θείος, ο φίλος, ο συνάδελφος, ο σύντροφος, ο επιστήμονας, ο δάσκαλος, είχε το προνόμιο να αφήνει το ίχνος του ανεξίτηλο σε καθέναν και σε καθεμιά

που συναντούσε, συστηματικά ή περιστασιακά, σκοπούμενα ή τυχαία, αδιάφορο. Και να δέχεται, ταυτοχρόνως, τις δικές τους επιρροές, σκέψεις και ανησυχίες. Ο Ζαχαρίας είχε αναπτυγμένη στον μέγιστο βαθμό τη συναισθηματική νοημοσύνη, την ενσυναίσθηση, την ικανότητα να «μπαίνει στα παπούτσια του άλλου», να χαιρέται για τη χαρά και να θλίβεται από τη λύπη του άλλου.

Σκεπτόμουν πόσο συγκλονιστικά παρών υπήρξε στις ζωές τόσων ανθρώπων, πόσο καταλυτικά και, ταυτοχρόνως, ανεπαίσθητα τις καθόρισε, πόσο ανοικτός υπήρξε στη δική του ζωή, έτοιμος να αποδεχθεί τις επιδράσεις των άλλων, συγχρόνων και παλαιότερων. Γιατί ο Ζαχαρίας μέχρι το τέλος συνομιλούσε με τους τωρινούς, έχοντας, όμως, ως μόνιμους συνομιλητές τους περασμένους επιστήμονες, οικονομολόγους, ιστορικούς, κοινωνικούς αναλυτές. Διατηρούσε έναν μόνιμο, γόνιμο και πλούσιο διάλογο μαζί τους, τους αναγνώριζε ως ζώντες συνομιλητές, των οποίων άκουγε προσεκτικά τα σοβαρά και τα ευτράπελα, τα μεγαλειώδη και τις μικρότητες, τις σοφίες και τις ανοησίες που του κατέθεταν. Ο Ζαχαρίας πραγματοποιούσε περίπου σαν φυσική ανάγκη αυτό που καλούσε ο Kenneth Boulding να κάνουν οι οικονομολόγοι: να διατηρήσουν στην επιστημονική ημερήσια συζήτηση τους «παλαιούς».

Μια τυπική βιογραφία, σύντομη και περιεκτική, εστιασμένη στους σταθμούς της ζωής του, θα αδικούσε τον Ζαχαρία και θα έμοιαζε παραταίρη στην ίδια του τη ζωή, στις ζωές τόσων άλλων.

Ο Ζαχαρίας υπήρξε σεμνός και, παρά τα φαινόμενα, συνεσταλμένος. Σπάνια μιλούσε για τον εαυτό του, τις δικές του προσωπικές στιγμές, τις καταστάσεις που έζησε. Μιλούσε με αγάπη για τη γυναίκα του Σούλα, την αδελφή του Λίνα, τον Maurice, τον ανιψιό του. Καμιά φορά, σπάνια, αναφερόταν στο σόι του από την Άνδρο μόνο για να μιλήσει για κάτι σχετικό. Μιλούσε για τους άλλους, εκείνους που γνώριζε καλά και τους αγαπούσε. Για εκείνους που είχε πάψει να εκτιμά τα λόγια του ήταν λίγα και η κριτική του αιχμηρή. Ποτέ, όμως, δεν υπήρξε αδιάκριτος ή κακοήθης.

Προσπαθώ να γράψω αυτήν την ατελή βιογραφία μαζεύοντας μνήμες, εικόνες, στιγμιότυπα και καταστάσεις από τους ανθρώπους τους δικούς του. Αυτούς που έζησε μαζί τους, στην οικογένεια, στο σχολείο, στη Γερμανία, στην Πάντειο, στην καθημερινότητά του. Όχι για να ανασυστήσω μια ζωή σαν παραμύθι, αλλά για να τον φέρω άλλη μια

φορά ζωντανό δίπλα μας, ζωντανό στη θύμησή μας. Πολύτιμο υλικό υπήρξαν οι καταθέσεις που έγιναν προφορικά στην εκδήλωση προς τιμήν του, λίγους μήνες μετά τον αιφνίδιο θάνατό του, από το σεμινάριο Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις για την Κρίση, στο οποίο ο Ζαχαρίας συμμετείχε δραστήρια, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Είχαν μιλήσει τότε για τον Ζαχαρία ο Νίκος Θεοχαράκης, ο Θανάσης Καλαφάτης, η Κάτια Φωτεινοπούλου, ο Θεοφάνης Πάκος, ο Γιάννης Ψυχάρης, η Λίντα Παπαγαλάνη, η Μαρίνα Μαροπούλου, ο Γιώργος Δαρδανός, ο Ιορδάνης Ψημμένος, η Ιωάννα Κεραμίδου, ο Γιάννης Γιανουλόπουλος, ο Άρης Γκίκας από τους τελευταίους φοιτητές του και ο υπογραφόμενος. Χάρη στην προσφορά του Γιώργου Δαρδανού η εκδήλωση αναπαράγεται και είναι προσβάσιμη στο YouTube στις διευθύνσεις https://www.youtube.com/watch?v=_fUiEa19FDc και https://www.youtube.com/watch?v=_8AwfxsQtnQ&t=4026s.

Η αδελφή του Λίνα, η Κάτια Φωτεινοπούλου, η Νανά Δημάκου, η Σούλα και ο Νίκος Θεοχαράκης είχαν την προθυμία να μου καταθέσουν, γραπτά και προφορικά, πολύτιμες πληροφορίες, μηνήμες ζωής. Τους ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη τους και την τρυφερότητα με την οποία αγάλιασαν αυτήν την προσπάθεια.

1. Οικογένεια και σχολείο

Ο Ζαχαρίας Δεμαθάς γεννήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου του 1944 στην Αθήνα, μόλις τρεις μήνες μετά την απελευθέρωση της πρωτεύουσας από τους Ναζί και ελάχιστες μέρες μετά την έναρξη της Μάχης της Αθήνας, την έναρξη του Εμφύλιου Πολέμου. Γεννήθηκε σε μια ιδιωτική κλινική κοντά στην πλατεία Βικτωρίας. Εσπευσμένα η κλινική εγκαταλείφθηκε από την οικογένεια, καθώς δέχτηκε πυρά όλμου, λίγες ώρες μετά τη γέννηση του Ζαχαρία.

Ο πατέρας του Λεωνίδα (Λιόνιας) Δεμαθάς και η μητέρα του Μάγδα Κωστοπούλου ήταν υπάλληλοι της Τράπεζας της Ελλάδος. Η Μάγδα μεγάλωσε στην Αθήνα, με καταγωγή από το Ναύπλιο, κόρη του Αριστείδη και της Νικολίτσας. Ο Αριστείδης Κωστόπουλος ασχολήθηκε με το χονδρεμπόριο τυριών.

Ο Λιόνιας Δεμαθάς γεννήθηκε το 1910 στη Σεβαστούπολη. Ο πατέρας του, Ζαχαρίας ο πρεσβύτερος, ήταν ευκατάστατος έμπορος, με

καταγωγή από την Άνδρο, εγκαταστημένος στην Κριμαία. Παντρεύτηκε τη Μαρία Κυδωνιέως, κόρη του Λεωνίδα Κυδωνιέως, επίσης με καταγωγή από την Άνδρο και εγκαταστημένο στην Κριμαία, ιδιοκτήτη του Grand Hotel στη Σεβαστούπολη. Οι στενές σχέσεις μεταξύ των δύο οικογενειών ενισχύθηκαν και με δεύτερο γάμο, καθώς ο αδελφός του Ζαχαρία του πρεσβύτερου, Δημήτριος, παντρεύτηκε την αδελφή της Μαρίας Κυδωνιέως, Κλεοπάτρα. Μια άλλη κόρη του Λεωνίδα Κυδωνιέως παντρεύτηκε τον Λεωνίδα Εμπειρίκο, εφοπλιστή από την Άνδρο, με πολιτική δραστηριότητα στην Ελλάδα και οικονομικές διασυνδέσεις στην Κριμαία. Γιος τους ήταν ο Ανδρέας Εμπειρίκος, θείος του Ζαχαρία και της Λίνας.

Με την Επανάσταση του 1917 οι ζωές των οικογενειών Δεμαθά και Κυδωνιέως αναταράχθηκαν. Ο Λιόνιας Δεμαθάς με τη μητέρα του Μαρία ήρθαν στην Αθήνα, ενώ ο Ζαχαρίας ο πρεσβύτερος μετέβη στην Κωνσταντινούπολη για να επιστρέψει στην Κριμαία κατά τη διάρκεια της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ), μετά το 1921. Η παραμονή του ήταν βραχυχρόνια και το 1922-1923 η οικογένεια επανενώθηκε στην Αθήνα.

Παρά το γεγονός ότι από την περιουσία και την επιχειρηματική δραστηριότητα των οικογενειών στην Κριμαία διασώθηκαν μόνο έπιπλα, ρουχισμός και ασημικά, ο Ζαχαρίας ο πρεσβύτερος και ο αδελφός του Δημήτρης εργάστηκαν στις επιχειρήσεις Εμπειρίκου. Η ζωή, όπως σημειώνει η Λίνα, «υποβαθμίστηκε μεν... αλλά συνεχιζόταν μπολιασμένη με τη χαρά του προηγούμενου εύπορου βίου...».

Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας επέτρεψε στον Λιόνια να σπουδάσει στην Γκρενόμπλ ηλεκτρολόγος - μηχανολόγος, να περάσει ανέμελα φοιτητικά χρόνια, να ταξιδέψει πολύ και να επιδοθεί στον αθλητισμό. Επέστρεψε στην Αθήνα τη δεκαετία του 1930, εργάστηκε στην Τράπεζα της Ελλάδος και γνώρισε τη Μάγδα, με την οποία παντρεύτηκε το 1942.

Το νεόνυμφο ζευγάρι συγκατοίκησε σε ένα μεγάλο ισόγειο διαμέρισμα ενός τριώροφου της οδού Αχαρνών. Εκεί κράτησε δύο δωμάτια, ενώ στις υπόλοιπες τρεις κρεβατοκάμαρες του σπιτιού έμειναν ο Δημήτριος Δεμαθάς με την Κλεοπάτρα, η Μαρία (χήρα πλέον του Ζαχαρία του πρεσβύτερου) με την αδελφή της Κάτια, και η τρίτη αδελφή της Μίνα, χήρα του Βάσια Ιγγλέση. Συγκατοικούσαν, δηλαδή, επτά

ενήλικες, για να προστεθούν τα δύο παιδιά του Λιόνια και της Μάγδας, ο Ζαχαρίας και η Λίνα. Οι κοινόχρηστοι χώροι αποτελούνταν από ένα σαλόνι, μια μεγάλη τραπεζαρία, κουζίνα, λουτρό και τουαλέτα.

Ουσιαστικά επρόκειτο για ένα κοινόβιο μιας διευρυμένης οικογένειας τριών γενεών. Οι ποικίλες ανταλλαγές συναισθημάτων και πρακτικών συνεισφορών μεταξύ αυτών των διαφορετικών προσωπικοτήτων, η κοινή τους ενασχόληση με τα παιδιά, η «ισορροπία ανάμεσα στην ανοχή, τον σεβασμό και τη διακριτικότητα», αλλά και η έκφραση των διαφωνιών, καθώς «κανένας δεν φοβόταν τον καβγά», αλλά και η επίλυσή τους, και «ο βασικός κανόνας: δεν υπήρχε ορατός ορισμένος αρχηγός αυτού του κοινοβίου», συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των δύο παιδιών.

Στο ήδη πολύγλωσσο οικογενειακό περιβάλλον, όπου κυριαρχούσε η ρωσική γλώσσα, στις αναμνήσεις από την Κριμαία και την Άνδρο, στις αφηγήσεις του Λιόνια Δεμαθά για τη ζωή του στην Ελβετία και τη Γαλλία και για τα πολλά ταξίδια του, προστέθηκε ένας φιλικός περιγυρος σημαντικών ανθρώπων, όπως ο Γκάτσος, ο Καραντώνης, ο Καραγάτσης, ο Κατσιμπαλής, ο Ντίνος Ταξιάρχης και πολλοί άλλοι.

Διαβάζοντας το κείμενο της Λίνας, το οποίο μου προμήθευσε για να σκιαγραφήσω αυτό το βιογραφικό, κατάλαβα, και ελπίζω και ο αναγνώστης να κατανοήσει, ότι όλη η προηγηθείσα περιγραφή των απόμων, των καταστάσεων και των σχέσεων καθόρισε τον χαρακτήρα και τα ενδιαφέροντα του Ζαχαρία: Ο Ζαχαρίας σ' όλη του τη ζωή υπήρξε ομαδικός, δούλευε για το σύνολο, αλλά ήταν πάντα «αντι-ηγετικός». Ποτέ δεν επιζήτησε την αρχηγία, αλλά και ποτέ δεν αναγνώρισε «αρχηγό», χωρίς ποτέ να υποτιμά και να αναγνωρίζει την αξιοσύνη των άλλων, τις αρετές τους, αλλά και τις μικρότερες επιτεύξεις ή ικανότητες. Επιδίωκε σχέσεις ισότητας και αμοιβαιότητας. Δεν «φοβήθηκε τον καβγά» ποτέ, και οι εκρήξεις του ήταν θυελλώδεις, ιδιαίτερα όταν αντιμετώπιζε παραλογισμούς και άμετρους εγωισμούς. Όχι γιατί θεωρούσε ότι έβλαπταν εκείνον προσωπικά, αλλά γιατί οι συμπεριφορές αυτές, στο ακαδημαϊκό κυρίως περιβάλλον, έρχονταν σε αντίθεση με τους κώδικες της ακαδημαϊκής και επιστημονικής παρουσίας.

Μέσα στο οικογενειακό αυτό περιβάλλον αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον για τον «άλλον», όχι ως κουτσομπολίστικη διάθεση, αλλά ως απόπειρα προσέγγισης και ανθρώπινης επαφής. Εκεί του καλλιεργήθηκε

η περιέργεια για το νέο και άγνωστο, η αγάπη για το παρελθόν και την ιστορία. Από εκεί και τα ειδικότερα ενδιαφέροντά του, η ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης, της Ελλάδας και του ευρωπαϊκού χώρου στο σύνολό του, αλλά και η κοινωνική ανθρωπολογία, κατεύθυνση που την υπηρέτησε συστηματικά, ενισχυόμενος από τις συζητήσεις του με τον Maurice Godelier, σύζυγο της Λίνας.

Ο Ζαχαρίας στη βασική και δευτεροβάθμια εκπαίδευση φοίτησε στη Γερμανική Σχολή Αθηνών. Η Λίνα θυμάται ότι ήταν «μεθοδικός και συνεπής», διάβαζε πάντα για το σχολείο, αλλά και πολλά εξωσχολικά βιβλία. Τα βράδια συνήθιζε πριν κοιμηθεί να διαβάξει λήμματα από την εγκυκλοπαίδεια, καταπραΰνοντας, έστω και για λίγο, την ακόρεστη περιέργεια και την επιθυμία για γνώσεις. Η Νανά Δημάκου, αν και σε μικρότερη τάξη από τον Ζαχαρία, αποκαλύπτει τον ενδιαφέρον του Ζαχαρία για τον γαλλικό κινηματογράφο της nouvelle vague, τον Φελίνι, το Θέατρο Τέχνης του Κουν. Αλλά και τα πάρτι, τη διασκέδαση και τα αστεία, στα οποία ο Ζαχαρίας πρωτοστατούσε μεταξύ των συμμαθητών του. Φιλίες από την εποχή εκείνη που διατήρησε με πίστη και αγάπη, παρ' όλη τη μακροχρόνια παραμονή του στη συνέχεια στη Γερμανία.

2. Στη Γερμανία

Ολοκληρώνοντας τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 1962, ο Ζαχαρίας μετέβη στο Μόναχο για να σπουδάσει στο εκεί πολυτεχνείο μηχανολόγος - ηλεκτρολόγος. Έπειτα από τρία χρόνια σπουδών αποφάσισε ότι οι σπουδές αυτές δεν ικανοποιούσαν τα ενδιαφέροντά του. Μετακόμισε λοιπόν στη Χαϊδελβέργη, όπου άρχισε σπουδές στις Οικονομικές και Κοινωνικές Επιστήμες στο εκεί πανεπιστήμιο. Έλαβε δίπλωμα στην Οικονομία το 1970, ενώ παράλληλα συμμετείχε στο σεμινάριο για την Ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης (1970-1971).

Στη Χαϊδελβέργη συνάντησε τον καθηγητή Οικονομικών Νίκο Πετραλιά με τον οποίο ξεκίνησε μια μακροχρόνια φιλία και συνεργασία που διατηρήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, αλλά και μετά τη μετακίνηση του Πετραλιά στο Οικονομικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Νίκος Πετραλιάς δεν υπήρξε μόνο διδάσκαλος του Ζαχαρία στην οικονομική επιστήμη, αλλά και στενός συνεργάτης στον αντιδι-

κτατορικό αγώνα των Ελλήνων του εξωτερικού. Η δικτατορία του 1967 εμπλούτισε την ήδη έντονη πολιτιστική και υποστηρικτική δραστηριότητα του Ζαχαρία προς τους Έλληνες φοιτητές της Χαϊδελβέργης με πρόσθετα καθήκοντα, τα οποία άοκνα ανέλαβε. Φρόντιζε να καλύπτει τις ανάγκες στέγασης και επιβίωσης, ενώ αποτελούσε και τον συνδυαστικό κρίκο μεταξύ των φοιτητών της Χαϊδελβέργης με το αναπτυσσόμενο γερμανικό φοιτητικό κίνημα, τους Έλληνες εργάτες του Μανχάιμ και τους αντιδικτατορικούς ελληνικούς συλλόγους άλλων ευρωπαϊκών πόλεων. Ιδιαίτερη σχέση ανέπτυξε με τον σύλλογο των Ελλήνων φοιτητών στο Παρίσι, συνεργάστηκε με τον Άγγελο Ελεφάντη και βοήθησε στην έκδοση του περιοδικού *Αγώνας*, έντυπο που κινείται στο πλαίσιο της ανανεωτικής κομμουνιστικής Αριστεράς.

Για την πολύπλευρη αυτή και ουσιαστική δραστηριοποίησή του ο Ζαχαρίας σπάνια μιλούσε σε εμάς που τον γνωρίσαμε μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα. Με τη μοναδική σεμνότητά του, που συχνά τον έκανε να κοκινίζει όταν άκουγε επαίνους, αρνήθηκε την προβολή και τον χαρακτηρισμό του «αντιστασιακού». Αυτήν την πτυχή μάς ξεδίπλωσε η Λίνα Παπαγαλάνη, στη συναρπαστική της ομιλία στην ημερίδα που προαναφέραμε. Οι περισσότεροι από εμάς γνωρίσαμε τον Ζαχαρία μετά. Βαθιά πολιτικό ον μέχρι το τέλος της ζωής του, διατήρησε το δικαίωμα της κριτικής των κακώς κειμένων. Αλλά για τον εαυτό του δεν διεκδίκησε το παραμικρό, θεωρώντας πάντοτε την πολύπλευρη δραστηριότητά του, τη μόνιμη, συνεχή και πολύτιμη συνεισφορά του ως μια απλή, φυσική και αυτονόητη πράξη. Ο ίδιος μόνο γνώριζε τον κόπο και τη ψυχική φθορά που συνόδευε κάθε τέτοια ανιδιοτελή «απλή, φυσική και αυτονόητη» πράξη. Μερικές φορές αυτός ο κόπος και αυτή η ψυχική φθορά τον έκαναν να εκρήγνυται. Οι εκρήξεις του πάντα ήταν σύντομες, και ο ίδιος φρόντιζε να αμβλύνει τις εντάσεις και να αποκαθιστά τις γέφυρες επικοινωνίας.

3. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η Πάντειος

Στη Χαϊδελβέργη ανέλαβε καθήκοντα επιστημονικού βοηθού στο Τμήμα Οικονομίας. Τη διδακτική του δραστηριότητα τη συνέχισε και μετά την επιστροφή του στην Αθήνα.

Με τη μεταπολίτευση ο Ζαχαρίας επέστρεψε στην Ελλάδα και διορίστηκε βοηθός στην έδρα που κατείχε η Μαρίνα Γουδή στο Οικονομικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών (1975) και έκανε τα φροντιστήρια στο μάθημα του Διεθνούς Εμπορίου, όπως και εκείνα της Πολιτικής Οικονομίας. Οι παραδόσεις του, όπως αφηγείται ο Νίκος Θεοχαράκης —μαθητής του τότε και μαθητής του συνεχώς, όπως ο ίδιος λέει—, γίνονταν σε ασφυκτικά γεμάτη αίθουσα και μόνο φροντιστηριακές δεν ήταν. Ο Ζαχαρίας άνοιγε τη θεματολογία στο σύνολο της οικονομικής επιστήμης, στις κοινωνικές επιστήμες γενικά, και στην ιστορία, αναμοχλεύοντας τις πλούσιες γνώσεις και τα εκτεταμένα διαβάσματά του σε ένα φοιτητικό κοινό που αναζητούσε εναγωνίως να κατανοήσει τα οικονομικά φαινόμενα πέραν του κλειστού χώρου της συμβατικής οικονομικής.

Όμως το 1977 αποφάσισε να αναλάβει θέση επιστημονικού βοηθού στην τότε Πάντειο Σχολή. Μια απόφαση ίσως ακατανόητη για τα σημερινά δεδομένα, αλλά εύλογη για τα δεδομένα της εποχής, την πρώτη περίοδο της μεταπολίτευσης, της αμφισβήτησης της κυρίαρχης εκδοχής της οικονομικής επιστήμης, αλλά και συμβατή με τον επιστημονικό προσανατολισμό και την ιδεολογική συγκρότηση του Ζαχαρία. Κομβικό ρόλο στην απόφαση αυτή διαδραμάτισε η προσπάθεια του Σάκη Καράγιωργα να συγκροτηθεί στο Πάντειο ένας δημιουργικός επιστημονικός πυρήνας που θα επέτρεπε την ισότιμη θεραπεία των εναλλακτικών τάσεων στον χώρο της Πολιτικής Οικονομίας. Σε ένα πρώτο στάδιο το εγχείρημα υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχές, καθώς στο Πάντειο ήλθαν σημαντικοί επιστήμονες και καθηγητές από πανεπιστήμια του εξωτερικού. Ο Νίκος Πετραλιάς, ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης, ο Μάκης Λαμπρινίδης, ο Γιώργος Σταμάτης ήταν μεταξύ αυτών, ενώ ως βοηθοί είχαν αναλάβει ο Θεοφάνης Πάκος, ο Παναγιώτης Ρέππας, η Κάτια Φωτεινοπούλου, ο Γρηγόρης Σεραφετινίδης, ο Γιάννης Σακέλλης και ο Ζαχαρίας. Ο θάνατος του Σάκη Καράγιωργα το 1985 και η μετέπειτα μετάβαση των Νίκου Πετραλιά και Κοσμά Ψυχοπαίδη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών μείωσαν σημαντικά τον αρχικό δυναμισμό και σταδιακά έστρεψαν τον χώρο σε περισσότερο συμβατικές κατευθύνσεις.

Ο Ζαχαρίας, με το γνωστό και αιχμηρό του χιούμορ, σχολίαζε την επιλογή του να έλθει στο Πάντειο: «Ο μόνος που με προειδοποίησε ήταν ο εισπράκτορας του λεωφορείου την πρώτη φορά που ήρθα στην

Πάντειο. Έλεγε τις στάσεις και είπε “Τσίρκο - Πάντειος”». Απέναντι από την Πάντειο, εκεί που τώρα υπάρχουν ξενοδοχεία, είχε εγκατασταθεί ένα τσίρκο, το τσίρκο Μεντράνο. Αλλά, στην ουσία, ο Ζαχαρίας ποτέ δεν αμφισβήτησε σοβαρά την ορθότητα της επιλογής του. Έμεινε πιστός στο ακαδημαϊκό ίδρυμά του, το αγαπούσε και δούλευε για τη βελτίωσή του, θλιβόταν και θύμωνε με όσους έβλεπαν την ακαδημαϊκή εργασία ως πάρεργο ή σκαλοπάτι για άλλες επιδιώξεις, πολιτικές και διοικητικές.

Ο Ζαχαρίας δεν άντεχε τους ανθρώπους που ήταν έτοιμοι να συμβιβαστούν, αρκεί να έχουν λίγη εξουσία, έτοιμοι να έρθουν σε αντίθεση, να ξεχάσουν ακόμη και τον εαυτό τους για ν’ αποκτήσουν οπαδούς. Αυτοί τον εξόργιζαν. Με στέρεα αστική παιδεία ο ίδιος έστρεφε το πραγματικό του ενδιαφέρον, πέρα από τις θεωρίες και τις ιδεολογίες, στα προβλήματα των απλών ανθρώπων

σημειώνει ο φίλος του και Ανδριώτης Γιώργος Δαρδανός. Και ο Φάνης Πάκος έχει αφηγηθεί πώς ο Ζαχαρίας καυτηρίασε τον Μανκιβ για ένα άρθρο του υπέρ της ακραίας ανισότητας του εισοδήματος.

Η προσφορά του Ζαχαρία στην οργάνωση του προγράμματος σπουδών στο προπτυχιακό και το μεταπτυχιακό επίπεδο του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης ήταν σημαντική και πολυσύνθετη. Είχε σαφή εικόνα μιας ικανοποιητικής δομής των προγραμμάτων και ταυτοχρόνως την αίσθηση της ισορροπίας μεταξύ αντιθετικών τάσεων. Αγόγγυστα αναλάμβανε μαθήματα που του ζητούσε το τμήμα, κάλυπτε με ευχαρίστηση κενά, απουσίες ή αδυναμίες μας στο διδακτικό έργο, πρότεινε και δίδασκε νέα διεπιστημονικά αντικείμενα. Ο κατάλογος των μαθημάτων που δίδαξε κατά καιρούς ως τη συνταξιοδότησή του είναι ενδεικτικός της ευρύτητας των γνώσεων και των ενδιαφερόντων του.

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ
Θεωρητική Οικονομική	Ελληνική Οικονομία
Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία	
Μορφολογία της Ελληνικής Οικονομίας	
Παραγωγικές Διαδικασίες Μικρής Κλίμακας	
Νεότερη Οικονομική Ιστορία	
Ιστορία των Θεωριών του Χώρου	
Ανάλυση Ελληνικής Οικονομίας	
Αγροτική Οικονομία και Πολιτική	

Η διδακτική του δραστηριότητα δεν περιορίστηκε μόνο στο πλαίσιο του τμήματός του. Δίδασκε παράλληλα στο προπτυχιακό επίπεδο «Νεότερη Οικονομική Ιστορία» στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας και «Προκαπιταλιστικοί Τρόποι Παραγωγής και Θεωρία της Μετάβασης του Μαρξ» στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Το μάθημα αυτό το δίδαξε για 20 συναπτά έτη (1984-2004).

Στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας δίδασκε σε συνεργασία με τον Θανάση Καλαφάτη το μάθημα «Οικονομίες και Κοινωνίες στα Βαλκάνια και το Νεοελληνικό Κράτος», όπως και το σεμινάριο «Ανάγνωση Κλασικών Κειμένων», που ήταν επικεντρωμένο στη μαρξιστική πολιτική οικονομία.

Η πολιτική οικονομία, η οικονομική ιστορία, ο χώρος και η οικονομική πολιτική, ή, αλλιώς, η θεωρία, οι κοινωνικές διαδικασίες στον χώρο και στον χρόνο, με τις συνέχειες και τις ασυνέχειές τους, η πρακτική τους εφαρμογή, αυτοί ήταν οι άξονες της σκέψης, της καθημερινής ενασχόλησης του Ζαχαρία. Μια απόλυτη πληρότητα, αξία ενός αξιού πανεπιστημιακού δασκάλου.

Ένας ιδιαίτερος τομέας της πανεπιστημιακής δραστηριότητας του Ζαχαρία υπήρξε η οργάνωση και συμμετοχή του σε σεμινάρια. Για πρώτη φορά κι εγώ συνεργάστηκα από κοντά μαζί του όταν με κάλεσε,

γύρω στο 1990, να συμμετάσχω στο σεμινάριο που οργάνωνε στο Πάντειο για τη Θεωρία της Μετάβασης κατά τον Μαρξ. Συμμετείχαν μεταπτυχιακοί φοιτητές, αλλά και συνάδελφοι από το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο, όπως ο Λεωνίδας Λουλούδης, ο Νίκος Μαρτίνος και άλλοι που τους ξεχνώ. Κορμός του σεμιναρίου ήταν το βιβλίο του M. Godelier *Η Θεωρία της Μετάβασης στον Μαρξ*, σε επιμέλεια του Ζαχαρία και μετάφραση της Λίνας Δεμαθά και της Πόπης Πολέμη. Το σεμινάριο με τον Θανάση Καλαφάτη για την ανάγνωση και ανάλυση των έργων του Μαρξ υπήρξε μια άλλη μακροχρόνια προσπάθεια. Θυμάμαι ότι περίμενε τις συναντήσεις με χαρά και ελπίδα, και συχνά μας έλεγε τι σκόπευε να κάνει και ποιες δυσκολίες αντιμετώπιζε. Τρίτο σεμινάριο, από όσα έχω προσωπική γνώση για τη συμμετοχή του, ήταν το «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στην Κρίση». Ο Ζαχαρίας ήταν παρών και με ουσιαστική συμμετοχή, ανοίγοντας τη θεματολογία, δίνοντας απαντήσεις, αλλά κυρίως θέτοντας νέα ερωτήματα. Παρουσίασε στο πλαίσιο του σεμιναρίου αυτού την εισήγηση «Γη και Ανάπτυξη», ουσιαστικά τη σύνοψη της σκέψης του υπό το φως της μεγάλης κρίσης της ελληνικής κοινωνίας.

Το τελευταίο σεμινάριο που κάναμε μαζί ήταν έπειτα από ένα αίτημα πολιτών του Δήμου Καλλιθέας να παρουσιάσουμε με σχετικά απλό τρόπο τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Ο Ζαχαρίας δέχθηκε με μεγάλη χαρά την πρόταση. Δυστυχώς, ο θάνατός του δεν επέτρεψε να συνεχίσουμε αυτήν την προσπάθεια, πέρα από μια σειρά εισαγωγικών εισηγήσεων.

Αλλά η διδασκαλία και τα σεμινάρια δεν ήταν το μοναδικό έργο του Ζαχαρία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Με μεγάλη συμμετοχή σε επιτροπές του τμήματος και του πανεπιστημίου, με συνδικαλιστική δράση έντονη, πολλές φορές μέλος του διοικητικού συμβουλίου του ΕΔΠ και των ΔΕΠ, εκπρόσωπος του ΕΔΠ στη Σύγκλητο και στη συνέλευση του τμήματος, πριν ολοκληρώσει τη διατριβή του και αναλάβει καθήκοντα λέκτορα.

Θα μου επιτρέψει η Κάτια Φωτεινοπούλου να παραθέσω αυτούσιες μερικές παραγράφους από το κείμενό της:

Με σχεδόν φυσική ευκολία μάς έδειξε το πώς η γνώση καταχτιέται, κτίζεται αδιάκοπα με καθημερινή ζωντανή περιέργεια, χωρίς σοβαρόφανεια ή προκαταλήψεις, αλλά με αστείρευτο κέφι, χιούμορ, συστημα-

τική και επίπονη προσπάθεια, εσωτερική αυστηρότητα και ένα συνεχές γράψε σβήσε.

Η ζωηρή, άτακτη, έντονη, επίμονη και πολλές φορές άναρχη περιέργειά του τον έσπρωχνε να μαθαίνει, να προσπαθεί και να πασχίζει αδιάκοπα να καταλάβει, να ερμηνεύσει, να φτιάξει τη δυναμική της μεγαλύτερης εικόνας, να ελέγξει τα θέματα στα μαθήματά του, στην έρευνα, στα συνδικαλιστικά και στην πολιτική ζωή του πανεπιστημίου.

Η μόνιμη αυτή περιέργειά του τον οδηγούσε να συνδεθεί με τις γνώσεις του κόσμου και μετά να τις μοιραστεί μαζί μας και αυτό δεν σταματούσε ποτέ, όπως δεν σταματούσε ποτέ ο σχολιασμός της πραγματικότητας.

Η μόρφωση και η καλλιέργειά του δεν τον απομόνωναν αλλά ήταν και ένας τρόπος να υπάρχει, να συνδέεται και να τις μοιράζεται με συναδέλφους και φοιτητές γύρω του, ο τρόπος να συνυπάρχει με τους άλλους και να διαχέεται μέσα στους άλλους, να έχει λόγο στα πράγματα.

Μας παρέσυρε και κέντριζε τους νευροδιαβιβαστές μας, κινητοποιούσε τα ενδιαφέροντά μας για μάθηση, ανέτρεπε τις βαρετές προσεγγίσεις μας με ατέλειωτες ζωηρές, χαρούμενα δημιουργικές και χυμώδεις συζητήσεις σε πάρα πολλά θέματα και τομείς, όχι μόνον σαν ένας καλός πανεπιστημιακός δάσκαλος, αλλά και σαν ένας αριστερός άνθρωπος που προσπαθεί να ερμηνεύσει, να συνδέσει, να ενσωματώσει όσο δυνατόν περισσότερους παράγοντες και μεταβλητές για να συλλάβει τη συνολική εικόνα και τη δυναμική της κοινωνικής πραγματικότητας.

Μας χάριζε έναν περίτεχνο, χειμαρρώδη, κουδουνιστό λόγο σε κάθε συνάντηση της πανεπιστημιακής ζωής στα μαθήματα στις γενικές συνελεύσεις, στα συνδικαλιστικά, στην αυλή, στα γραφεία, στον δρόμο, παντού. Οι συνεχείς παρενθέσεις του είχαν το στοιχείο μιας ζωντανής και πολλές φορές προκλητικά απρόβλεπτης περιπέτειας, δημιουργούσαν ένα κλίμα πνευματικής ευφορίας χαράς και αναζήτησης.

... Οι διαλέξεις του ακολουθούσαν το νήμα των πυκνών πνευματικών του διαδρομών και κάθε φορά διαμόρφωναν μια μοναδική δυναμική ανάλογα με το περιεχόμενο της παρουσίας, την εξωτερική πραγματικότητα του ακροατηρίου, τη δική του στιγμή προβληματισμού και πάντα φρόντιζε να μην προδίδει τη βαθιά εσωτερική του ανάγκη για αλήθεια και δικαιοσύνη.

Αυτή η στάση του έκανε ακόμα και τις πιο σκοτεινές προσεγγίσεις της πραγματικότητας παράξενα αισιόδοξες.

Άλλωστε και η στάση του στο πανεπιστήμιο δεν περιοριζόταν σε μια μίζερη ιδιοτέλεια πανεπιστημιακής εξέλιξης και τυπικής αναγνώρισης,

γιατί στην πραγματικότητα ο Ζαχαρίας ήταν ο πιο καταρτισμένος και μορφωμένος από όλους μας. Δεν παζάρει τις γνώσεις και τις ικανότητές του και αλήθεια δεν ξέρω αν τελικά ο Ζαχαρίας εκτίμησε πόσα πρόσφερε καθημερινά στη ζωή του πανεπιστημίου.

4. Η πολιτική οικονομία, ο χώρος και η ιστορία

Παράλληλα με τις ακαδημαϊκές του υποχρεώσεις προς το τέλος της δεκαετίας του 1970 ο Ζαχαρίας ξεκίνησε τη γόνιμη αναζήτησή του σε δύο διακριτούς, αλλά για εκείνον αλληλεξαρτούμενους επιστημονικούς χώρους: την οικονομική ιστορία και τις χωρικές αποτυπώσεις των οικονομικών και κοινωνικών διεργασιών. Η έννοια που ενοποίησε την πολιτική οικονομία, την οικονομική ιστορία και τη χωρική ανάλυση είναι εκείνη της γαιοπροσόδου, έννοια-κλειδί και καταλύτης ταυτόχρονα στη συγκρότηση της σκέψης του Ζαχαρία Δεμαθά.

Ο Ζαχαρίας εντάσσεται ενεργά στο πρόγραμμα Οικονομικής Ιστορίας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος υπό τη διεύθυνση του Σπύρου Ασδραχά. Ο κύκλος σεμιναρίων και παρουσίασης των εξελίξεων της σειράς μονογραφιών που εκπονούνται αποτελούν το έναυσμα για τη διαμόρφωση της προβληματικής γύρω από την αγροτική και αστική γαιοπρόσοδο, την ανθεκτικότητα της μικρής ιδιοκτησίας και της σχέσης αυτής προς την περιορισμένη εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας. Σ' αυτό το πλαίσιο, όπως είπε ο Θανάσης Καλαφάτης στην εκδήλωση προς τιμήν του Ζαχαρία, αναπτύσσονται τρεις ουσιαστικές θεματικές ενότητες: οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις του 1871 και του 1923, το κράτος και η διαχείριση του νομίσματος και οι παραγωγικές δομές στις νησιωτικές οικονομίες. Οι αναζητήσεις του Ζαχαρία στους τομείς αυτούς αποτυπώνονται σε άρθρα και βιβλία που καλύπτουν μια περίοδο μεγαλύτερη των τριάντα ετών, όπως φαίνεται στο σχετικό πεδίο της εργογραφίας του.

Την ίδια περίοδο αρχίζει και η δραστηριότητά του με την ιδιότητα του ερευνητή και του συμβούλου σε έργα χωροταξίας και περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης. Στην ομιλία του στην ίδια εκδήλωση ο Γιάννης Ψυχάρης επισήμανε επίσης τρεις αλληλεξαρτούμενες θεματικές στο έργο του Ζαχαρία σε σχέση με τον χώρο: τα ζητήματα της πολεοδομίας

και της οργάνωσης του αστικού χώρου, με έμφαση στην παραγωγή του χώρου, το ζήτημα των περιφερειακών ανισοτήτων και των μηχανισμών δημιουργίας και αναπαραγωγής του, με έμφαση στην κίνηση του κεφαλαίου, και στο ζήτημα της χωροταξίας, της ιεράρχησης και χωρικής αλληλεξάρτησης των οικονομικών δραστηριοτήτων σε τοπικό επίπεδο.

Δεν πρέπει να υποτιμήσουμε τη σημασία της συγκυρίας για τη διαμόρφωση του ενδιαφέροντος και των δραστηριοτήτων του Ζαχαρία στα πεδία της οικονομικής ιστορίας και της μελέτης του χώρου. Η κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος, η αποκατάσταση της δημοκρατίας και η προοπτική —αργότερα επίτευξη— της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα προκάλεσαν ένα κύμα αμφισβήτησης και ανανέωσης τρόπων σκέψης, κοινωνικών στόχων και εφαρμοσμένων πολιτικών. Ήταν η ελληνική κοινωνία διαφορετική από τις λοιπές της Δυτικής Ευρώπης; Θα μπορούσε μια καθυστερημένη οικονομικά και κοινωνικά χώρα να ωφεληθεί από την ένταξη; Θα μπορούσε η ελληνική βιομηχανία να επιβιώσει στον διεθνή ανταγωνισμό και υπό ποιες προϋποθέσεις;

Συχνά η ενασχόληση με την οικονομική ιστορία είχε ως αφετηρία και έναυσμα το τελικό αποτέλεσμα, τη σύγχρονη Ελλάδα. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις που είχαν ήδη διατυπωθεί και βρίσκονταν στο επίκεντρο των επιστημονικών αναζητήσεων και συγκρούσεων, με άμεσες πολιτικές συνδηλώσεις και συνεπαγωγές, η προσέγγιση της σχολής της εξάρτησης και η υιοθέτηση της αντίληψης του ατελούς καπιταλιστικού μετασχηματισμού, που και οι δύο οδηγούσαν στην «ελληνική ιδιαιτερότητα», δεν άντεχαν στην κατανόηση από τον Ζαχαρία του εγγενούς μεθοδολογικού σφάλματος, στο οποίο και οι δύο αντιλήψεις υπέκυπταν: τη σύγκριση μεταξύ του αφηρημένου θεωρητικού υποδείγματος και της πραγματικότητας. Ο Ζαχαρίας είχε απόλυτη επίγνωση για το εύρος των μορφών καπιταλισμού και τη μεγάλη ποικιλία των διεργασιών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών, που οργάνωσαν την ιστορική πραγματικότητα κάθε χώρας. Η ιδιαιτερότητα της Ελλάδας δεν ήταν περισσότερο «ιδιαιτέρη» από εκείνη της Γαλλίας, της Γερμανίας ή των λοιπών χωρών της Ευρώπης. Ούτε η μέθοδος παραγωγής της αστικής ιδιοκτησίας της γης και κατοικίας, η διαβόητη «αντιπαροχή», συνιστά κάποια ελληνική ιδιαιτερότητα,

αλλά μια μορφή εργολαβίας, ιδιαίτερα διαδεδομένης σε όλες τις χώρες και σε ευρύτητα οικονομικών δραστηριοτήτων.

Αν η ιστορία προσέφερε το πεδίο της αναζήτησης των προσδιορισμών του παρελθόντος στη σύγχρονη κοινωνική δυναμική, ο χώρος έδωσε στον Ζαχαρία ένα περισσότερο πολυδιάστατο πεδίο. Ο χώρος, στις ποικίλες εκφάνσεις και καθορισμούς του, στην τοπικότητα, την περιφερειακή και εθνική του διάσταση, αποτύπωνε το παρελθόν και το παρόν και προετοιμάζε το μέλλον. Η ενασχόληση με τον χώρο υπήρξε για τον Ζαχαρία όχι τόσο μια άσκηση μελέτης —που και αυτή ήταν σημαντική και η συνεισφορά του εξέχουσα— όσο άσκηση σχεδιασμού και πολιτικής. Στο διάστημα 1977-2011 συμμετείχε με σημαντική συμβολή σε σχεδόν 60 μελέτες χωροταξικές, περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης, προδιαγραφών και κατευθύνσεων πολιτικής που ανατέθηκαν από το ελληνικό κράτος, την τοπική αυτοδιοίκηση και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο διάστημα 1993-2003 υπήρξε ειδικός εμπειρογνώμονας - σύμβουλος του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας σε θέματα ευρωπαϊκής χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής. Γνώριζε πρωτογενώς και σε βάθος τις ανεπάρκειες της ευρωπαϊκής στρατηγικής, τη μετατόπιση από τον άτολμο κενσινανισμό στην εγκατάλειψη του στόχου της οικονομικής και κοινωνικής σύγκλισης με την υιοθέτηση ως καταστατική αρχή της πολιτικής την ανταγωνιστικότητα.

Η τεράστια αυτή εμπειρία τροφοδότησε και την ακαδημαϊκή του διδασκαλία, όπως το μάθημα «Παραγωγικές Δραστηριότητες Μικρής Κλίμακας», στο οποίο τα πρακτικά ζητήματα της τοπικής ανάπτυξης εμπλέκονταν με την ιστορία και τη θεωρία της πολιτικής οικονομίας.

Όπως σημειώνει ο για πολλά χρόνια συνεργάτης του σε ζητήματα σχεδιασμού του χώρου και της περιφερειακής ανάπτυξης Γιάννης Καρανίκας στο σημείωμά του σ' αυτόν τον τόμο:

Μπορούσε να κινηθεί εξίσου άνετα από τη θεωρία στην πράξη, και από την πανεπιστημιακή αίθουσα στην αίθουσα δημοτικού συμβουλίου ενός χωριού ή τη συνάντηση εμπειρογνομόνων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Στο συγγραφικό - επιστημονικό έργο του Ζαχαρία κυριαρχούν οι συνεργασίες. Πολλά άρθρα του είναι γραμμένα σε συνεργασία με τον Θανάση Καλαφάτη —όπως και ένα βιβλίο των δύο με τον Θεόδωρο Σακελλαρόπουλο— σε συνέδρια, ενώ επιμελήθηκε πρακτικά συνεδρίων

και τιμητικούς τόμους. Και το συγγραφικό του έργο υποδηλώνει την εγγενή του τάση να αναπτύσσει διαρκείς και πολύπλευρες σχέσεις συνεργασίας και φιλίας.

Ένας άλλος τομέας δραστηριότητας του Ζαχαρία ήταν οι μεταφράσεις. Μετέφρασε ένα βιβλίο του Maurice Godelier (*Το Δώρο*) και επιμελήθηκε ένα άλλο (*Η Θεωρία της Μετάβασης*), του Samir Amin (*Άνιση Ανάπτυξη*), του Yvon Garlan (*Η Δουλεία στην Αρχαία Ελλάδα*) και του Anton Pannekoek (*Ο Λένιν σαν Φιλόσοφος*), δείχνοντας την ευρύτητα των γνώσεών του και των ενδιαφερόντων του.

Ωστόσο, το κύριο χαρακτηριστικό του Ζαχαρία υπήρξε πάντα η προφορική του λόγου του, η αμεσότητα της ζωντανής του ομιλίας. Συχνά λόγος ελικοειδής, γεμάτος στροφές και παρακάμψεις, ανυπότακτος και χειμαρρώδης, παρέσερνε τον ακροατή σε τόπους και χρόνους, επιστημονικά πεδία και επιστημονικές και πολιτικές διαμάχες, ανθρώπους τού σήμερα και του χθες, που ήταν απρόσμενα στον τίτλο του θέματος, αλλά προέκυπταν σε φυσική ακολουθία, αλληλένδετα, οργανωμένα με καθόλου προφανή τρόπο, αλλά σε μια μαγική σύνθεση, ικανή να αναδεικνύει αναπάντεχες πτυχές και εκδοχές αυτού που θεωρούσες πλήρως γνωστό, θέτοντας περισσότερα ερωτήματα και ενσπείροντας γόνιμες αμφιβολίες παρά απαντήσεις. Έπρεπε να ασκηθείς για να κατανοήσεις ότι ο Ζαχαρίας μιλούσε με πολύπλοκους συνειρμούς, ο λόγος του αποτύπωνε τις δικές του αναζητήσεις, συγκυριακές και διαρκείς, μέσω ενός διαλόγου με τα χιλιάδες βιβλία και άρθρα και εικόνες που είχε κάνει κτήμα του, ότι ήταν σε έναν διάλογο με δεκάδες απόντες συγγραφείς ταυτόχρονα και σε καλούσε να συμμετέχεις ισότιμα στη συζήτηση αυτή, χωρίς κομπασμό για τις γνώσεις του και χωρίς να λοιδορεί την άγνοιά σου.

Μπήκα στον πειρασμό με την προετοιμασία του τιμητικού αυτού τόμου να προσπαθήσω να μεταγράψω τον προφορικό λόγο του Ζαχαρία, την εισήγησή του στο Διεπιστημονικό Σεμινάριο για την Κρίση, σε γραπτό κείμενο προσθέτοντας παρατηρήσεις για τις έμμεσες και υπονοούμενες αναφορές που χρησιμοποιούσε. Απέτυχα πλήρως. Οι παρεμβάσεις μου, αντί να ενισχύουν, αποδυνάμωναν τον λόγο του, η αποκρυπτογράφηση απαιτούσε πολλαπλάσιο από τον διαθέσιμο χρόνο και υπερέβαινε τις ικανότητες και τις γνώσεις μου. Κατάλαβα ότι ερμήνευα

και δεν αποτύπωνα. Αν το συνέχιζα, θα είχατε στα χέρια σας περισσότερο Δεδουσόπουλο, παρά Ζαχαρία Δεμαθά.

5. Η Άνδρος

Τα καλοκαίρια ο Ζαχαρίας επισκεπτόταν το νησί των προγόνων του, την Άνδρο. Οι διακοπές του δεν ήταν ποτέ απλώς «διακοπές», αλλά μια σύνθετη κοινωνικότητα στο νησί, εκδηλωμένη σε δραστήρια προσφορά προς τον τόπο. Ο Γιώργος Δαρδανός καταθέτει όψεις από τα καλοκαίρια του Ζαχαρία στην Άνδρο, όπως τα μοιράστηκαν:

Η προσωπική και σχεδόν καθημερινή μου σχέση με τον Ζαχαρία είχε να κάνει βέβαια και με την κοινή μας καταγωγή, την Άνδρο, και εκδηλώθηκε σε μια πολυετή συνεργασία και προσπάθεια να αναδειχθούν η ιστορία, ο πολιτισμός, η σύγχρονη ζωή και τα προβλήματα του νησιού. Αγάπη ειλικρινής και τίμια, αγάπη που οδηγούσε τον Ζαχαρία σε κάθε του δραστηριότητα, από την εποχή που ξεκίνησε και αυτό το μέρος της κοινής μας πορείας: με κύρια ενασχόλησή του θέματα χωροταξικά και αναπτυξιακά ο Ζαχαρίας ήταν βασικότατος συνεργάτης, είτε συνδιοργανωτής, είτε εμπνευστής, είτε μέλος, είτε ομιλητής, είτε συγγραφέας, σε κάθε πτυχή της: από την οργάνωση των πρώτων συνεδρίων, την έκδοση μηνιαίας εφημερίδας, τον ιστορικό σύλλογο Δημήτρης Μπαλής και μέχρι σήμερα, με την αναντικατάστατη και τόσο πολύτιμη συμβολή του στην επιστημονική επετηρίδα που εκδίδει ο οίκος, το περιοδικό *Νήσος Άνδρος*. Με τον Ζαχαρία προχωρήσαμε τη μουσική σχολή, τη συγκέντρωση και καταγραφή της μουσικής παράδοσης, με τις συνεργασίες της Δόμνας Σαμίου, του Σίμωνα Καρρά, και τόσα άλλα που βλέπαμε πως χρειαζόταν το νησί, ενώ και μέχρι σήμερα τελευταίες του σκέψεις έχουν αρχίσει να υλοποιούνται με θετικά αποτελέσματα.

6. Ένας πολυδιάστατος άνθρωπος

Ο Ζαχαρίας ήταν ένας πολυδιάστατος επιστήμονας, διέτρεχε με ευχαρίστηση και συνέπεια το σύνολο των κοινωνικών επιστημών. Αλλά ήταν και ένας πολυδιάστατος άνθρωπος στην καθημερινότητά του. Του άρεσε το μαστόρεμα – είχε τα σχετικά εργαλεία και ήταν έτοιμος

να επισκευάσει και να κατασκευάσει από τα υδραυλικά και τα ηλεκτρικά ως μικροέπιπλα και βιβλιοθήκες. Του άρεσαν οι οικογενειακές συναθροίσεις στο τραπέζι της Κυριακής, η κουβέντα με φίλους, η καλή μουσική και η καλή λογοτεχνία. «Διαβάζω κάθε πρωί τουλάχιστον δύο ώρες», μου είχε πει κάποτε. Εννοούσε ότι διάβαζε συστηματικά, με πρόγραμμα, αυτό το δίδωρο, όλοι ξέραμε ότι διάβαζε πολύ περισσότερο.

Αυτό που λίγοι ήξεραν και ίσως μερικοί να το μάθαμε τυχαία ήταν ότι ο Ζαχαρίας είχε διαπρέψει και ως ηθοποιός. Με σύντομα περάσματα, χωρίς αμφιβολία, στη μεγάλη οθόνη εμφανίστηκε σε δύο ταινίες του συμμαθητή του Νίκου Περάκη: στη *Φούσκα* (2002) και στο *Σειρήνες στη Στεριά* (2011). Όσοι είδαν τις ταινίες είπαν ότι διέθετε ένα πηγαίο ταλέντο και μια ασυνήθιστη αμεσότητα. Αλλά πώς μπορούσε να ήταν αλλιώς; Για να σταθείς στο αμφιθέατρο χρειάζεται να διαθέτεις πολλά στοιχεία ηθοποιού και σκηνοθέτη. Μια παράσταση είναι και η διδασκαλία, μια παράσταση με ημιτελές σενάριο και πληθώρα παρακάμψεων, ανατροπών και αυτοσχεδιασμών, και αλίμονο σε όσους δεν το γνωρίζουν. Ο Ζαχαρίας το γνώριζε καλά.

7. Η Σούλα

Ο Ζαχαρίας και η Σούλα συναντήθηκαν για πρώτη φορά σε ένα πάρτι το 1978. Η Σούλα, αρχαιολόγος στο επάγγελμα, παλαιά συμμαθήτρια και τότε συνάδελφος με τη Λίνα, είχε ήδη ακουστά τον «μεγάλο αδελφό στη Γερμανία, τις σπουδές και τα επιτεύγματά του».

Η Σούλα αφηγείται:

Η πρώτη εντύπωση ήταν μια ευχάριστη, ζωντανή φατσούλα, πειραχτήρι. [...] Στη συνέχεια ήταν η ευφυΐα του, τα έξυπνα σχόλια, το πνευματώδες χιούμορ, οι γνώσεις σε όλους τους τομείς (επιστήμες, τέχνες, πολιτική, спор κ.ά.), όχι επιφανειακές, αλλά σε βάθος, το αστείο που έκρυβε μια σοβαρή παρατήρηση, η χρυσή του καρδιά, η γενναιοδωρία, η διάθεση προσφοράς, η ενσυναίσθηση. [...] Τον ερωτεύτηκα για το χιούμορ και τη ζωντάνια του, τον αγάπησα πολύ για τα χαρίσματά του και τον εκτίμησα βαθιά για την ποιότητα της ψυχής και του χαρακτήρα του.

Ο γάμος τους έγινε το 1984.

Η ζωή με τον Ζαχαρία είχε χρώματα, μυρωδιές και αρώματα. Ήταν ένας κόσμος ολόκληρος, ένας θησαυρός, η χαρά της ζωής. Η καθημερινότητα μαζί του είχε μια ποιότητα, μακριά από μικρότητες και μιξέρια. Αν και ο ίδιος ήταν αρκετά αγχώδης, φρόντιζε να μη φορτώνει σε άλλους το άγχος του.

Εγώ που τους έβλεπα από «έξω» είχα σχηματίσει την εντύπωση ότι οι δυο τους ήταν μια απόλυτη ενότητα: διαφορετικοί χαρακτήρες που συμπλήρωνε αρμονικά ο ένας τον άλλο. Ο Ζαχαρίας εξωστρεφής, δυναμικός με κοινωνικότητα που ξεχείλιζε, να μονοπωλεί τη συζήτηση, ωστόσο στο βάθος συνεσταλμένος, ευγενής και αγχώδης, η Σούλα εσωστρεφής, ολιγόλογη, αλλά με καίριες παρατηρήσεις και επισημάνσεις, ήρεμη, με μόνο έκδηλο άγχος της την κατάσταση του Ζαχαρία, την υγεία του, τη δίαιτά του, την ψυχική του διάθεση. Ο Ζαχαρίας η δύναμη προς τα έξω, η Σούλα η δύναμη προς τα μέσα.

«Πο πο πο! Να μην το μάθει η Σούλα!» έλεγε ο Ζαχαρίας στις παλαιότερα τακτικές μας συναντήσεις για μεσημεριανό φαγητό στην ταβέρνα του Φέντια. Κοίταζε λαίμαργα τα πιάτα μας, τσιμπολογούσε με ενοχή καμιά πιρουνιά, έτρωγε με απόλαυση τη σαλάτα του, η τάξη είχε αποκατασταθεί και ο πειρασμός είχε υπερνικηθεί.

Για εμάς, τους φίλους του, η Σούλα ήταν ο φύλακας άγγελος του Ζαχαρία. Η Κάτια Φωτεινοπούλου συνόψισε τα συναισθήματά μας και την εκτίμησή μας προς τη Σούλα:

Θα πρέπει να ευχαριστήσουμε την αγαπημένη γυναίκα και σύντροφο του Ζαχαρία, τη Σούλα, που όλα αυτά τα χρόνια με την αγάπη της, τη φροντίδα και τη σταθερότητά της τον στήριξε ώστε να έχει μια ζωή τόσο γεμάτη και ενδιαφέρουσα και να είναι σε θέση να έρχεται κάθε μέρα με κέφι καλή διάθεση και χαρά στο Πάντειο.

Να την ευχαριστήσω κι από εδώ άλλη μια φορά για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, για την πολλαπλή βοήθειά της και συμπαράσταση στην οργάνωση αυτού του τόμου, και για τη δωρεά της πλούσιας βιβλιοθήκης του Ζαχαρία στη βιβλιοθήκη του Παντείου και των πολύτιμων φωτοτυπημένων βιβλίων και άρθρων του στο Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης. Είθε τα βιβλία αυτά να αξιοποιηθούν από

τους συναδέλφους και τους φοιτητές μας, να ξεκλειδώσουν τρόπους σκέψης και να καθορίσουν στάσεις ζωής, τέτοιες που να μοιάζουν με εκείνη του Ζαχαρία, τέτοιες που ο Ζαχαρίας πάλεψε να δημιουργηθούν.

Ο Ζαχαρίας πέθανε αρχές Οκτωβρίου του 2015. Όσοι και όσες τον γνώρισαν, έζησαν μαζί του λίγο ή πολύ, μοιράστηκαν σκέψεις και προβληματισμούς, αγωνίες, χαρές, απογοητεύσεις, γνωρίζουμε τις οφειλές σε εκείνον. Η συμμετοχή μας σε αυτόν τον τόμο προς τιμήν του είναι μια μικρή, ελάχιστη, αναγνώριση των οφειλών μας.